

Vilniaus mokyklos vargonų registrų ypatumai

Vilniaus mokyklos meistrų vargonų dispozicijose yra registrų, be kurių tradiciškai neapsieinama įvairaus dydžio, skirtingų mokyklų ir laikotarpių instrumentuose. Pavyzdžiui, ir pozityvuose, ir didesniuose vieno manualo bei dviejų manualų vargonuose Lietuvoje nuolat buvo naudojami tokie pagrindiniai vargonų registrai kaip *Principal*, *Oktava*, *Flet major*, *Flet minor*, *Quinta*, *Tertia*, *Mixtura* ir pan. Tačiau ištyrus apie šimtą visiškai arba fragmentiškai išlikusių Vilniaus mokyklai priskiriamų vargonų bei remiantis istorinėmis vargonų dispozicijomis matyti, kad keli registrai buvo itin dažni ir užrašyti retai pasitaikančia pavadinimo forma, kurią Vilniaus vargondirbiai veikiausiai perėmė iš Gdansko ir Karaliaučiaus meistrų. Tai fletiniai registrai *Jula*, *Unda Maris* ir *Flet travers*, principalinis registras *Sedecima* ir strykinis registras *Salcinal*. Tokie pavadinimai Lietuvos vargonuose buvo vartojami sistemingai, todėl laikytini Vilniaus mokyklos išskirtinumo požymiu. Greta šių registrų aptariami liežuveliniai balsai *Trompete* ir *Vox Humana* (pastarieji itin dažnai matomi didžiuosiuose barokiniuose Vilniaus meistrų vargonuose) bei Lietuvos vargonus reprezentuojantys mechaniniai garsinių efektų įrenginiai.

Registras Jula

Barokiniuose ir klasicistiniuose vargonuose originaliu pavadinimu išsiskiria fletinio skambesio registras *Jula* su kūginiais arba verpstės formos vamzdžiais. Šio registro, vargonų griežtykloje užrašyto *Jula*, kitų Vakarų Europos šalių vargonų dispozicijose, išskyrus Rytprūsius, beveik neaptinkama⁵⁷⁸. Vakarų Europos vargonuose dažnesni kiti šio registro pavadinimai su žodžio „fleita“ šaknimis, *Jula* yra tapatus registrams *Gemshorn* ir *Spitzflöte*. Tarp Rytprūsių meistrų registras *Jula 8'* minėtinas Mosengelio vargonuose Karaliaučiaus katedroje⁵⁷⁹ (1721), Preusso vargonuose Šventapilės evangelikų bažnyčioje⁵⁸⁰ (1776) ar Obucho vargonuose Mažojo Tromnau bažnyčioje⁵⁸¹ (XVIII a. 3 ketv.).

Lietuvos vargonuose aptinkamą kūginės formos registrą *Jula* sudaro į viršų smailėjantys vamzdžiai. Dėl šios ypatybės vokiškai registras dar vadinamas *Spitz-*,

578 Vokietijos vargonuose aptinkamas pavadinimas *Julaquinte*, bet tai visai kitas registras.

579 Vargonų dispozicija publikuota Schaefer, 1994, p. 176.

580 Vok. *Heiligenbeil*, dab. *Mamonovo*, rus. *Мамонovo*, Kaliningrado sr.; vargonų dispozicija publikuota Renkewitz & Janca, 1984, p. 113.

581 Vok. *Klein Tromnau*, dab. *Trumiejki*, Lenkija; vargonų dispozicija publikuota Renkewitz & Janca, 1984, p. 246.

pavyzdžiui, *Spitzflöte*, *Spitzpfeifen*, arba *Spiel-*, pavyzdžiui, *Spielpfeife*, *Spielflöte* ir pan. Tokį registrą turėjo meistro Christiano Bockelmanno vargonai (1601–1610) Liuneburgo Šv. Lamberto bažnyčioje⁵⁸² – pirmame manuale registras užrašytas kaip *Jula* arba *Spitzflöjt 8*⁵⁸³; registras pavadinimu *Jula* arba *Spitzpfeifen 8* minimas Davido Deckerio vargonuose (1620) Libereco (Raichenbergo) bažnyčioje⁵⁸⁴.

Gilinantis į pavadinimo *Jula* etimologiją, randama žinių, kad bene anksčiausiai pavadinimas *Jule* aptinkamas iki mūsų dienų neišlikusių, 1572–1573 m. meistro Hanso Schererio sukurtų vargonų pedalų chore Švč. Mergelės Marijos bažnyčioje Bernau mieste prie Berlyno⁵⁸⁵. Tikriausiai tai buvo cilindrinės menzūros, šešių pėdų kvintos ir principalinio skambesio registras, nes apie šių vargonų registrą muzikos teoretikas, kompozitorius ir vargonininkas Michaelis Praetorius (1571–1621) savo garsiajame traktate „Syntagma musicum“ rašė: *Jule ist die Quint von dem groben Principal*⁵⁸⁶. Kiek vėliau registras *Jule 8* aptinkamas 1590–1593 m. meistro Heinricho Glovatzto vargonų pozityve (*Rückpositiv*) Švč. Mergelės Marijos bažnyčioje Rostoke⁵⁸⁷; atviros, cilindro tipo 6' kvintos ar 8' fleitos minimos ir kelių kitų XVII a. Vokietijos meistrų (Levino Albrechto, Heinricho Compeniuso) darbuose⁵⁸⁸.

Lietuvoje aptinkamos kelios registro užrašymo versijos: *Jula*, *Julla*, *Julia*, *Jólla*, *Jola*, *Inla*, labai platus registro aukščio spektras: 8', 4', 2 2/3', 2', 1'. Beveik jokie Lietuvos barokiniai vargonai neapsieina be šio registro, todėl *Jula* gali būti laikomas skiriamuoju Vilniaus mokyklos vargonų skambesio akcentu. Be to, Lietuvos vargonuose buvo naudojama išskirtinai daug kūgio arba verpstės formos metalinių vamzdžių, o kitų šalių vargondirbystės tradicijoje dominuoja cilindriniai vamzdžiai.

Lietuvoje registrą *Jula* turėjo Vilniaus katedros, Vilniaus Šv. Jurgio, Vilniaus bernardinų, Pivašiūnų, Užvenčio, Vilniaus Šv. Jonų bažnyčios didžiųjų vargonų bei Oginskių koplyčios vargonų dispozicijos, Vilniaus meistrų dueto Scheelio ir Klimowicziaus vargonai Vilniaus Šv. Kotrynos bažnyčioje, Raczkowskio vargonai Joniškėlio bažnyčioje. Šis registras iki mūsų dienų visas ar fragmentiškai išliko Nicolauso Jantzono instrumentuose Tytuvėnų ir Budslavo bažnyčiose, Woycillewicziaus vargonuose Varnių buv. katedroje, nežinomų meistrų vargonuose Kantaučių, Pasienės, Raguvėlės, Žemalės, Žirmūnų, Senujų Vosyliškių

582 Vok. *Lüneburg, St. Lambertikirche*.

583 Praetorius, 1619, p. 233.

584 Vok. *Reichenberg (Böhmen)*, dab. *Liberec*, Čekija; Eberlein, 2009, p. 346.

585 Eberlein, 2009, p. 346.

586 „*Jule* yra kvinta (kvintos tono registras), skaičiuojant nuo pagrindinio principalo“ (Praetorius, 1619, p. 176–177).

587 Eberlein, 2009, p. 346.

588 *Ibid.*, p. 346.

bažnyčiose, taip pat Rytprūsių meistrų instrumentuose, pavyzdžiui, Tiedemanno (Vyresniojo) vargonuose Pašuvio ir Kaimelio bažnyčiose ar Casparini vargonuose Vilniaus Šv. Dvasios bažnyčioje⁵⁸⁹.

Kartais vieno manualo vargonuose buvo panaudoti net du tokie registrai: pavyzdžiui, iki mūsų dienų neišlikusiame meistro Olszynskio pozityve Vilniaus bernardinų bažnyčios Šv. Bonaventūro koplyčioje⁵⁹⁰ ar nežinomo meistro vargonuose Vidsodžio bažnyčioje. Jantzono instrumentuose matyti net keli registro *Jula* tipo skirtingų vamzdžių variantai: Budslavo bažnyčios vargonai turi keturis kūgio ir verpstės formos metalinių vamzdžių registrus (*Jula 4'*, *Flotrower 4'*, *Nasat 3'* ir *Spil Flet 2'*); Tytuvėnų bažnyčios vargonai turi keturis kūginių vamzdžių registrus (*Undamaris 8'*, *Flet Amabilis 4'*, *Jule 8'* ir *Waltflet 2'*).

Registas Unda maris

Išskirtinis Vilniaus mokyklos vargonų skambesio bruožas – labialinis registras *Unda maris*, pasižymintis vibruojančiu, į bangavimą⁵⁹¹ panašiu skambesiu, nes yra derinamas „šalia tono“ (šiek tiek aukščiau arba žemiau tono) ir artimas romantiniam registrui *Vox Coelestis*. *Unda maris* kilmė siejama su itališku labialiniu registru *Voce Umana*, kurio tradiciją į Vidurio Vokietiją atvežė Eugenio Casparini. Lietuvos vargonuose aptinkamos šio registro užrašymo versijos: *Unda maris* (taip pat su didžiąja M), *Undamaris*, *Undemaris*, *Undamarys*; registro aukštis 8 arba 4 pėdos.

Unda maris savo vargonuose mėgo naudoti Karaliaučiaus meistrai Mosengelis ir Adamas Gottlobas Casparini. Jie šį registrą tikriausiai perėmė iš savo mokytojų – žymaus Vokietijos meistro Johanno Tobiaso Gottfriedo Trosto ir jo sūnaus Heinricho Gottfriedo⁵⁹², taip pat iš Italijos kilusio Silezijos vargondirbio Adamo Horatiaus Casparini. Pavyzdžiui, *Unda maris 8'* Trostas Vyresnysis panaudojo Kanevico⁵⁹³ bažnyčios vargonuose (1695–1696), o Trostas Jaunesnysis – Valterhauzeno Dievo Pagalbos⁵⁹⁴ bažnyčios vargonuose (1722)⁵⁹⁵, Adamo Horatiaus Casparini vargonuose Čenstakavos bazilikoje (1723–1725)⁵⁹⁶ registras užrašytas *Qnda Maris 8'*.

589 Išvardytų Lietuvos barokinių vargonų dispozicijos publikuotos Girėno Povilionio vargonų kataloge (Povilionis, 2009).

590 Olszynskio pozityvo dispozicija užfiksuota *Chronologia erectionis*, p. 224.

591 Iš lotynų k. pavadinimas *Unda Maris* verčiamas „jūros banga“.

592 Johanno Tobiaso Gottfriedo Trosto vargonuose aptinkama ir kitų Vilniaus mokyklos meistrams būdingų registrų – tai *Salicional 8'* ir *4'* bei *Flaut major 8'*.

593 Vok. *Cannwitz*; Vokietija.

594 Vok. *Walterhausen*, *Gottesbilfkirche*, Vokietija.

595 Apie Trostų vargonus rašoma Friedrich, 1989, p. 17, 43, 68, 112–113, 204.

596 Vok. *Tschenstochau*, dab. *Częstochowa*, Lenkija; Golos, 1972, p. 301.

Unda maris 8' gana dažnas tarp Karaliaučiaus meistrų: jis aptinkamas Mosenkelio vargonuose Karaliaučiaus katedroje⁵⁹⁷, Adamo Gottlobo Casparini vargonuose Bartėnų, Miulhauzeno (Mlynarų)⁵⁹⁸, Vilniaus Šv. Dvasios bažnyčiose. Ši registrą naudojo ir Obuchas, pavyzdžiui, Zalfeldo⁵⁹⁹ (1748–1752), Šadvaldės⁶⁰⁰ (1752), Tynsdorfo (1753–1754) bažnyčiose⁶⁰¹. Registras *Undamaris 8'* išliko ir Rytprūsių meistro Preusso vargonuose Kretingos liuteronų bažnyčioje.

Tarp Vilniaus mokyklos meistrų šis registras itin dažnas. *Unda maris* turėjo šie vargonai (registras neišliko): Jantzono – Vilniaus bernardinų bažnyčioje, Raczkowskio – Joniškėlio bažnyčioje, Dreynowskio – Lėno bažnyčioje, Woyciullewicziaus – Švėkšnos katalikų bažnyčioje. Iki mūsų dienų registras *Unda maris* išliko Vilniaus mokyklos aplinkai priskiriamuose vargonuose Notėnų, Sedos, Pasienės, Dapšionių, Vėžaičių, Vidsodžio, Feimanių bažnyčiose, Jantzono vargonuose Tytuvėnų, Budslavo bažnyčiose, Paulaus Gerardo Zelle's – Kartenos bažnyčioje.

Registras Flet travers

Vilniaus meistrų vargonams būdingas 8 arba 4 pėdų aukščio registras *Flet travers* dažniausiai yra medinių vamzdžių. Tarp registrų *Flet travers* išsiskiria begaline pavadinimų įvairove (pavyzdžiui, *Flûte d'Orchestre*, *Boehmischeflöte*, *Flaut Allemande*, *Querflöt[e]*, *Soldatenpfeife*, *Dwarsfluit* ir pan.). Meistro Mosenkelio vargonuose šis registras, pavyzdžiui, Karaliaučiaus Lyvenikės rajono bažnyčioje vadinamas *Querflöte 4'*, o Karaliaučiaus katedroje – *Flaut d'Allemande 4'*⁶⁰². Registrą, užrašytą kaip *Flaut Traversier*, Vokietijos meistrai Stummai panaudojo 1768–1770 m. sukurtuose vargonuose Vormso Frydricho bažnyčioje⁶⁰³. Lietuvoje tarp kitų mokyklų atstovų šis registras aptinkamas Karaliaučiaus meistro Casparini vargonuose Vilniaus Šv. Dvasios bažnyčioje (įvardijamas kaip *Flaut travers á 4'*), taip pat Casparini mokinio Nepperto vargonuose Griškabūdžio bažnyčioje (registras užrašytas *Flot Allemand*).

Lietuvoje aptinkami registro užrašymo variantai: *Flet traver(s)*, *Fletrower(s)*, *Flotrower(s)*, *Flautrovers*, *Flatravers*, *Flautrewers*, *Fleterwers(o)*. Tarp Vilniaus mokyklos meistrų *Flet travers* išliko Jantzono vargonuose Tytuvėnų ir Budslavo bažnyčiose,

597 Williams, 1966, p. 280, 293.

598 Bartėnų ir Miulhauzeno (Mlynarų) bažnyčių vargonų tyrimą monografijos autorius atliko 2004 ir 2009 m.

599 Dab. *Saalfeld*, Vokietija.

600 Vok. *Schadwalde*, dab. *Szarnald*, Lenkija.

601 Renkewitz & Janca, 1984, p. 235–239.

602 Renkewitz et al., 2008, p. 128, 195.

603 Bösen, 1981, p. 98.

taip pat šį registrą turėjo Vilniaus katedros, Pivašiūnų bažnyčios vargonų autentiška dispozicija. Išlikę registro *Flet travers* pavyzdžiai vėlesniuose Vilniaus meistrų darbuose – tai Telšių Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų, Užvenčio ir Žirmūnų bažnyčiose, meistro Hurinowicziaus instrumente Sudervės bažnyčioje (užrašas ant vamzdžio *Flautrovers 4'*). Ištyrus Sedos bažnyčios vargonų autentiškų bosinių vamzdžių menzūras nustatyta, kad šis registras buvo vargonų dispozicijoje (po remonto XX a. pradžioje griežtykloje buvo užrašyti nauji pavadinimai).

Registras Sedecima

Neatskiriama Lietuvos vargondirbių instrumentų dispozicijų dalis – aukštas, dažniausiai vienos pėdos principalinis registras retu pavadinimu *Sedecima*. Europos vargonuose šis registras beveik visuomet vadinamas *Superoctav*. Tokį pavadinimą kartais vartojo ir Vilniaus meistrai. Pavyzdžiui, Jantzono vargonų Tytuvėnų bažnyčioje pirmame manuale šis registras užrašytas dvejopai – griežtykloje jis įvardijamas kaip *SUPER OCTAVA 2 Pe...*, o vargonų viduje, ant tono *C* vamzdžio, išlikęs autentiškas įrašas *Sedecima*.

Registro *Sedecima* pavadinimą galima kildinti iš šio žodžio reikšmės lotynų k. – „šešiolika“, nes gana dažnai dideli vargonai, kurių manuale panaudotas šešiolikos pėdų principalinis registras *Principal 16'*, turi ir aukštą, dviejų pėdų registrą *Sedecima 2'*, o kai vargonų pagrindas yra aštuonių arba keturių pėdų *Principal*, tokiame instrumente naudojamas vienos pėdos registras – *Sedecima 1'*.

Galbūt seniausia šio registro pavadinimo forma, užrašyta kaip *Sedet_z 2.fuß*, aptinkama dar 1511-aisiais meistro Blasiaus Lehmanno⁶⁰⁴ vargonuose Leipcigo Šv. Tomo bažnyčioje (*Thomaskirche*)⁶⁰⁵. Lietuvos vargonams būdinga maniera šį registrą užrašyti kaip *Sedecima 1'* gali būti kildinama iš Gdansko ir Karaliaučiaus meistrų tradicijos. Pavyzdžiui, *Sedecima 1'* aptinkamas Gdansko meistrų Juliaus Anthoni Friese'š didžiuosiuose vargonuose Gdansko Švč. Marijos bažnyčioje

604 Meistras Blasiaus Lehmannas Gdanske minimas 1508–1547/49 m. (Renkewitz & Janca, 1984, p. 20), kitomis žiniomis, meistras mirė ~1543 m., 1499 m. darbavosi prie Bauceno (vok. *Bautzen*) katedros vargonų kartu su kitu meistru Burckhardt Dinstlingeriu, turėjo dirbtuves Baucene, vėliau – Leipcige, paskutinis jo žinomas darbas – 1542 m. vargonai Cvikau mieste (vok. *Zwickau*) (Zepf, 2012, p. 170).

605 Praetorius, 1619, p. 180; Renkewitz & Janca, 1984, p. 21. Tai yra didieji Leipcigo bažnyčios vargonai, kuriais grojo čia dirbęs Johannes Sebastianas Bachas. Manoma, kad 1511 m. pastatyti vargonai buvo dviejų manualų, su pedalais, turėjo 21 registrą (Zepf, 2012, p. 52), kitomis žiniomis – dviejų manualų, su pedalais, 25 registrų (Praetorius, 1619, p. 180; Renkewitz & Janca, 1984, p. 21). XVI–XVII a. vargonai buvo kelis kartus padidinti. Apie 1700-uosius minimoje vargonų dispozicijoje yra *Superoctava 2'* (Zepf, 2012, p. 52). Tikėtina, kad *Superoctava 2'* pavadintas anksčiau buvęs registras *Sedet_z 2.fuß*.

(1585)⁶⁰⁶ ar Johanno Hellwigo vargonuose Torunės Šv. Jokūbo bažnyčioje (1611)⁶⁰⁷, Rytprūsių meistro Davido Tramppo vargonuose (1672)⁶⁰⁸ Karaliaučiaus Štairndamerio⁶⁰⁹ rajono bažnyčioje, taip pat Karaliaučiaus meistro Johanno Preusso vargonuose Šventapilės evangelikų bažnyčioje⁶¹⁰.

Lietuvoje registrą *Sedecima 1'* turėjo Vilniaus bažnyčių – Šv. Jurgio, Šv. Jonų, Šv. Teresės, Vilniaus bernardinų bei Vilniaus bernardinų bažnyčios Šv. Bonaventūro koplyčios vargonai. Iki mūsų dienų šis registras išliko Tytuvėnų, Joniškių (Molėtų r.), Sudervės, Vėžaičių bažnyčių vargonų dispozicijose (autentiško pavadinimo užrašai aptikti ant vamzdžių).

Registrų *Unda maris*, *Sedecima* užrašymas Vilniaus meistrų vargonuose gali būti siejamas su italų kalba. Šia maniera, sumaišyta su vietiniu dialektu, buvo rašoma ir daugiau registrų pavadinimų – pavyzdžiui, *Flaut Major*, *Flet Major*, *Flet mayor*, *Flaut Minor*, *Flet Minor*. Elementarų registrų įvardijimą iliustruoja Vidsodžio bažnyčios vargonų viduje ant vamzdžių rasti įrašai *Major* (didelis / -è), *Minor* (mažas / a). Trys registrai, užrašyti kaip *Flet major 8 pedum*, *Flet minor 4 pedum* ir *Sedecima 1 pedis*, dar 1737 m. buvo panaudoti neišlikusiuose Olszynskio vargonuose Vilniaus bernardinų bažnyčios Šv. Bonaventūro koplyčioje. Vėliau tokie registrų pavadinimai matyti beveik visuose Lietuvos XVIII a. antros pusės–XIX a. pirmos pusės vargonuose. Taip įvardyti registrai išliko Tytuvėnų, Sudervės, Joniškių, Notėnų, Vidsodžio, Giedraičių, Nevarėnų, Žemalės ir kitų bažnyčių vargonuose.

Lietuvoje itališkas registrų užrašymas veikiausiai įsitvirtino veikiamas Gdansko ir Karaliaučiaus vargonų meistrų darbų. Itališko tipo registrų pavadinimus vartojo Gdansko meistras Friedrichas Rudolfas Dalitzas (vargonai Gdansko Šv. Dvasios bažnyčioje, 1782⁶¹¹) ar Joachimas Thiele (vargonai Unguros liuteronų bažnyčioje, 1643⁶¹²), taip užrašyti registrai aptinkami ir nežinomų Prūsijos meistrų XVIII a. antros pusės vargonuose, pastatytuose netoli Gdansko – Naujosios⁶¹³ evangelikų bažnyčioje (1771) ar Šperlingsdorfo⁶¹⁴ evangelikų

606 Praetorius, 1619, p. 162.

607 Renkewitz & Janca, 1984, p. 108.

608 Renkewitz & Janca, 1984, p. 165–166.

609 Vok. *Steindammer*.

610 Renkewitz & Janca, 1984, p. 113.

611 Renkewitz & Janca, 1984, p. 280. Dalitzo vargonuose aptinkamos registrų pavadinimų versijos *Flaut*, *Flauto*. Daugelyje jo vargonų yra registrai *Flaschnetto 1'*, *Flageolett 1'*, kurie Vilniaus meistrų vargonuose užrašomi *Flasznet*, *Flassinet*.

612 Vok. *Angerburg*, dab. *Węgorzewo*, Lenkija. Renkewitz & Janca, 1984, p. 116–122. Meistras Joachimas Thiele minimas 1643–1653 m. Šio meistro vargonuose aptinkamos tokios registrų pavadinimų versijos: *Flaut(o) major 8'*, *Flaut(o) minor 4'*.

613 Vok. *Neunkirch*, dab. *Nova Cerkiew*, Lenkija.

614 Vok. *Sperlingsdorf*, dab. *Wróblewo*, Lenkija.

koplyčioje (1772) ir kt.⁶¹⁵ O į Prūsijos vargondirbystę itališkoji vargonų registru užrašymo tradicija įsiliejo tiesiogiai. Tai rodo, pavyzdžiui, vokiečių kilmės meistrų Caspari (Casparini) šeimos istorija. Kelių kartų vargondirbiai Caspari plačiai darbavosi Silezijoje, Šiaurės Italijoje, Rytų Prūsijoje, dabartinės Lietuvos, Lenkijos teritorijose bei Tirolyje (Austrija): Žaruose⁶¹⁶ gimęs meistras Johannas Casparas (Caspari, 1623–1706) 1642–1643 m. išvyko ir apie trisdešimt metų gyveno ir darbavosi Venecijoje bei jos apylinkėse, čia pasivadino Eugenio Casparini. Padujijoje gimė jo sūnus Adamas Horatius (Orazio) Casparini (1676–1745), kuris reiškėsi Šiaurės Vokietijoje ir Prūsijoje⁶¹⁷. O garsūs XVIII a. Karaliaučiaus meistrai – Adamo Horatiaus giminaitis Georgas Sigismundas Caspari (1693–1741) ir sūnus Adamas Gottlobas Casparini (1715–1788), kaip žinome, turėjo ryšių su Vilniaus meistrais.

Registas Salcinal

Vilniaus meistrų vargonuose dažnai aptinkamas registras pavadinimu *Salcinal*, kurio bendrinė užrašymo forma yra *Salicional*. Įvairios šio registro menzūrų modifikacijos plačiai paplito vėliau, romantinių vargonų dispozicijose, tačiau Lietuvoje šis registras gana dažnas ir barokiniuose instrumentuose. Apie XVII a. pradžią registro pavyzdžių aptinkama Vokietijos, Prūsijos, Šiaurės Lenkijos teritorijose, pavyzdžiui, keliuose Gdansko meistro Hellwigo 1603–1611 m. sukurtuose vargonuose Torunės, Gdansko bažnyčiose⁶¹⁸ (šis meistras naudojo 8 pėdų registrą), Karaliaučiaus vargondirbystės atstovo Mosengelio vargonuose Karaliaučiaus katedroje⁶¹⁹ (registras buvo 2 pėdų, o tokia jo atmaina – itin reta), Vokietijos meistro Trosto (Jaunesniojo) vargonuose Valterhauzeno Dievo Pagalbos bažnyčioje⁶²⁰ (šio meistro vargonuose registras visada yra 4 pėdų). Taip pat šį registrą matome Silezijos meistro Adamo Horatiaus Casparini 1723–1725 m. vargonuose Čenstakavos bazilikijoje⁶²¹ (registras yra 8 pėdų ir užrašytas *Salicet 8'*), Hildebrandto vargonuose Paslenko Šv. Baltramielajus bažnyčioje (1717–1719, *Salicional 4 Fns*).

615 Renkewitz & Janca, 1984, p. 183

616 Vok. *Sorau*, dab. *Żary*, Lenkija, Silezijos reg.

617 Douglas E. Bush. Casparini (Caspari). *The Organ: An Encyclopedia*. Eds. Douglas Earl Bush & Richard Kassel. Psychology Press, 2006, p. 96–97; taip pat Rimantas Gučas & Rita Vinslovaitė. Casparini. *Muzikos enciklopedija*, t. 1. Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija, Muzikos ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000, p. 233–234.

618 Renkewitz & Janca, 1984, p. 99–111.

619 Williams, 1966, p. 280, 293; Schaefer, 1994, p. 176.

620 Friedrich, 1989, p. 43, 145–148.

621 Golos, 1972, p. 301.

Lietuvoje pirmą kartą registras *Salcinal* užfiksuotas gana anksti: 1614 m.⁶²² Vilniaus bernardinų bažnyčiai nežinomo meistro sukurtų vargonų dispozicijoje minimi net trys registrai *Salcynal* (vienas – pirmame manuale ir du – pedaluose). Iš dispozicijos sprendžiama, kad tai buvo Gdansko meistras, todėl hipotetiškai vargonų autoriumi galėjo būti apie 1595–1596(8) m. Vilniaus katedroje⁶²³ naujus vargonus statęs Gdansko meistras Johannes Koppelmanas. Kiek vėliau LDK teritorijoje vargonai, turėję šį registrą, buvo pastatyti Gardine – tai Gdansko meistro Merteno Friese's vargonai (1647) Gardino brigičių bažnyčioje⁶²⁴.

Tarp Vilniaus mokyklos meistrų registras *Salcinal* paplito nuo XVIII a. antros pusės, užrašymo versijos: *Salcinal*, *Salcynal*, *Salicional*, *Salicional*, *Salicyiant*, *Salicet*. Daugeliu atveju tai yra 8 pėdų vargonų balsas. Jį išsaugojo Budslavo, Tytuvėnų, Joniško (Molėtų r.), Dotnuvos, Sudervės bažnyčių instrumentai; *Salcinal* buvo Balbieriškio, Žirmūnų, Vilniaus Šv. Jurgio, Vilniaus bernardinų, Švėkšnos bažnyčių, Vilniaus bernardinų bažnyčios Šv. Bonaventūros koplyčios vargonuose. 4 pėdų registrą *Salcinal* turėjo Vilniaus Šv. Kotrynos bažnyčios vargonai, tokio aukščio registras 2005 m. buvo aptiktas Senųjų Vosyliškių bažnyčios vargonuose.

Registrai Trompete ir Vox humana

Skvarbų, nosinį garsą skleidžiantys liežuveliniai registrai *Trompete* ir *Vox humana* pasižymi itin sudėtinga vamzdžių konstrukcija ir menzūromis, pagal gamybos kruopštumą yra tarsi vargonų meistro profesionalumo įrodymas. Šių registrų išskirtinumas užfiksuotas archyvuose Lietuvos bažnyčių dokumentuose. Pavyzdžiui, 1862 m. vizitacijoje apie Žemalės vargonus rašoma, kad vargonai yra 14 registrų su *trompetu* ir *vox humana*⁶²⁵, liežuvelinis registras *Trompete* išskiriamas Batakių (katalikų)⁶²⁶, Pikelių⁶²⁷, Kantaučių⁶²⁸ ir kitų bažnyčių dokumentuose.

622 Gučas, 2009, p. 530.

623 Renkewitz & Janca, 1984, p. 73; Paknys, 2001, p. 57.

624 Tolloczko, 1914, p. 282.

625 Žemalės bažnyčios 1862 m. vizitacijoje rašoma: *Organ od głosów 14 – z trompetem i vox humana, sprawiony kosztem własnym Księdza Adama Gecewiczza Plebana Żemelanskiego w Roku 1839* („Vargonai 14 balsų, su trompetu ir vox humana, padaryti lėšomis kunigo ir Žemalės klebono Adomo Gecevičiaus 1839 metais“; Žemalės parapijos bažnyčios archyvas, bylos nenumuotos, Žemalės bažnyčios 1862 m. vizitacija, l. 3).

626 Batakių bažnyčios 1841 m. vizitacijoje rašoma: „Chore stovi 12 balsų vargonai, su trompetu, būgnu, žvaigžde su varpeliais, trejomis dumplėmis, dažytu ir auksuotu priekiu“ (LVIA, f. 669, ap. 2, b. 253, l. 564).

627 Pikelių bažnyčios 1845 m. vizitacijoje rašoma: „Chore stovi nauji 10 balsų vargonai, su trompetu“ (LVIA, f. 669, ap. 2, b. 267, l. 345v).

628 Kantaučių bažnyčios 1828 m. vizitacijoje rašoma: „Vargonai ... 11 balsų su trompetu, būgnu ir žvaigžde“ (LVIA, f. 669, ap. 2, b. 238, l. 338).

Lietuvą įdomaus skambesio liežuvėliniai registrai pasiekė per Rytprūsių meistrus. Jų darbuose dažnai aptinkamas registras *Trompete*, tačiau *Vox humana* – labai retas. 8 pėdų registrą *Vox humana* XVIII a. kartais naudojo šie su Vilniaus vargondirbystės mokykla tiesiogiai ar netiesiogiai susiję Vokietijos, Italijos ir Prūsijos meistrai: Trostas Jaunesnysis registrą *Vox humana 8'* panaudojo vargonuose Valterhauzeno Dievo Pagalbos bažnyčioje⁶²⁹, Adamas Horatius Casparini – Vroclavo katedros vargonuose, Mosengelis – Karaliaučiaus katedros vargonuose⁶³⁰, Hildebrandtas – Paslenko Šv. Baltramiejaus (1717–1719) ir Gdanско Šv. Barboros (1746–1747)⁶³¹ bažnyčių vargonuose. Didieji Adamo Gottlobo Casparini vargonai Vilniaus Šv. Dvasios bažnyčioje turi net keturis liežuvėlinius registrus: *Trompet á 8* pirmame manuale, *Vox Humana á 8* antrame manuale, pedaluose – *Trompet Bass á 8* ir *Posaun Bass á 16*.

Lietuvos vargonuose aptinkamos šių registrų užrašymo versijos: *Trompete*, *Trompet*, *Trampet*, *Tromped*, *Vox Humana* (taip pat su mažąja *h*), *vox humana*, *Vochzumana*, *Vox humani*. Registrų aukštis – 8 pėdos, yra pavienių 4 pėdų pavyzdžių. Liežuvėlinių balsų duetas dažniausiai matyti dviejų manualų vargonų dispozicijose: Tytuvėnų bažnyčios vargonų pirmame manuale yra *Trompet 8'*, antrame – *Vox Humana 8'*, Kurtuvėnų bažnyčioje išlikę keliasdešimt demontuotų *Vox Humana* vamzdžių detalių. Šie du registrai buvo Vilniaus bernardinų ir Budslavo bažnyčių vargonuose; juos, manoma, turėjo autentiška Troškūnų bažnyčios, Vilniaus katedros vargonų dispozicija. Vilniaus bernardinų bažnyčios vargonų pedaluose buvo dar du liežuvėliniai registrai – *Paßaune 16'* ir *Kornet 2'*.

Vieno manualo vargonams liežuvėliniai registrai mažiau būdingi. Yra tik keleri Vilniaus mokyklai priskiriami instrumentai, autentiškoje dispozicijoje turėję liežuvėlinį registrą *Trompete*, – Kantaučių, Kartenos, Lėno, Lieplaukės, Nevarėnų, Pajūrio, Tenenių, Užvenčio, Židikų bažnyčiose, Varnių buv. katedroje, Vilniaus arkikatedroje⁶³². Daugumos išvardytų vargonų instrumentinė dalis šiandien nėra autentiška, bet registro *Trompete* buvimą patvirtina archyviniai šaltiniai ir natūros tyrimai, kurių metu buvo nustatyti specifiniai registro tilteliai, skylių dydis ir registro vieta oro skirstymo dėžėse. Iki mūsų dienų beveik autentiški šio registro vamzdžiai išliko Tytuvėnų bažnyčioje, fragmentiškai (rezonatoriai, kelmai su liežuvėliais ar be jų) – Kantaučių, Naujojo Daugėlišio, Nevarėnų, Žemalės bažnyčių vargonuose.

629 Friedrich, 1989, p. 113.

630 Schaefer, 1994, p. 176.

631 Plačiau apie šiuos Hildebrandto vargonus žr. Renkewitz & Janca, 1984, p. 192–193, 204.

632 Apie autentišką Vilniaus katedros vargonų dispoziciją žinoma iš Naujojo Daugėlišio bažnyčios vargonų, kuriuose yra išlikę XIX a. viduriu datuojamo Vilniaus katedros instrumento fragmentų. Fragmentus Naujojo Daugėlišio bažnyčios vargonuose panaudojo Vilniaus meistras Floryanas Ostromėckis, XIX a. pabaigoje statydamas dabartinį instrumentą.

Su įdomiu ir itin retu reiškiniu susiduriama analizuojant autentiškas dviejų Žemaitijos vietovių – Žemalės bažnytkaimio ir Skuodo miesto – bažnyčių vargonų dispozicijas. Šie nedideli vieno manualo vargonai turėjo net po du liežuvėlinius registrus (ir *Trompete*, ir *Vox humana*). Žemalės vargonuose iki mūsų dienų išliko *Trompete 8'*, o registro *Vox humana 8'* vietoje XX a. pradžioje buvo sumontuotas *Gamba 8'* (*Vox humana* vamzdžiai išmontuoti ir sudėti vargonų viduje). Skuodo bažnyčios vargonai neišliko, tačiau jų dispozicija kruopščiai išvardyta 1848 m. sutartyje su meistru Sztrampleriū dėl naujų 13 registrų vargonų pastatymo⁶³³, tarp registrų minimi *Vox humana 4'* ir *Trompet 8'* (65 pvz.). Daugiau tokių dvigubos liežuvėlinių registrų kombinacijos pavyzdžių vieno manualo vargonuose Lietuvoje neaptikta, jų nepavyko rasti ir kaimyninėse Lenkijos, Latvijos bei Baltarusijos teritorijose, bet šį retą pavyzdį matome kiek atokiau – Linšiope (Švedijoje) gyvenusio meistro Pehro Schörlino (1736–1815) vargonuose Jonseredo⁶³⁴ (1783), Krokshulto⁶³⁵ (1811), Svenarumo⁶³⁶ (1798), Vesterlosos⁶³⁷ (1801) ar Hiklingės⁶³⁸ (1810) bažnyčiose⁶³⁹ (beveik visuose šiuose vargonuose aptinkami abu registrai).

Papildomi vargonų įrenginiai

Vilniaus meistrų vargonų skambesys dažnai buvo paįvairinamas specialiais mechaniniais įrenginiais, skirtais originaliems garsų efektams išgauti, – tai suderintų varpelių karilionas (*Vox Campanarum*), akustinis būgnas (*Pauke, Bęben, Tympanum* ir kt.) ir žvaigždiniai varpeliai (*Cymbelstern, Gwiazda, Stella* ir kt.). Pastaruosius du mechaninius įrenginius turėjo kone visi mažieji barokiniai Vilniaus mokyklos instrumentai. Varpeliais ir akustiniais būgnais buvo skambinama per prefacijas, pakylėjimą ar kunigui giedant evangeliją, per šv. Velykas, šv. Kalėdas ir kitas šventes. Šie įrenginiai Lietuvos vargonuose buvo naudojami net iki XIX a. pabaigos.

Žvaigždinių varpelių ir akustinių būgnų mechanizmai buvo populiarūs viduramžiais ir Renesanso epochoje. To meto vargonuose jie dažnai būdavo

633 VUB RS, f. 196–50, l. 29.

634 Šved. *Jonsered*.

635 Šved. *Kråkshult*.

636 Šved. *Svenarum*.

637 Šved. *Västerlösa*.

638 Šved. *Hicklinge*.

639 Apie Pehro Schörlino vargonus rašoma Erici & Unnerbäck, 1988, p. 142, 168, 297, 365, 450.